

РЕФЕРАТИ СТАТЕЙ

Theriologia Ukrainica, 19 (2020): 3–26

Близькі види гризунів надродини *Muroidei* у фауні України: таксономія, біогеографія, відмінності, екоморфологія. — І. Загороднюк. — Представлено підсумки ревізії таксономії, біогеографії, діагностики, мінливості та екоморфології політипних груп мишовидих гризунів, надродина *Muroidei*. Такими є п'ять колишніх «великих» видів: «лісові миші», «звичайні миші», водяні щурі, «чагарникові полівки» та «звичайні полівки». Кожна з груп представлена у фауні України та суміжних країн 2–3 видами. Двома найскладнішими для ревізії та моніторингу є «лісові миші» та «звичайні полівки», кожна група представлена трьома морфологічно вкрай подібними видами різного рівня родинності, з яких один, найбільш віддалений, є широко симпатричним з двома іншими, звичайно аловидами. Такими серед «лісових мишей» є *Sylvaemus uralensis* (= *microps*) проти пари *S. sylvaticus* + *S. witherbyi* (= *S. falzfeini*), а серед «звичайних полівок» — *Microtus levis* (= *rossiaemerdionalis*) проти пари *M. arvalis* + *M. obscurus*. Три інші пари видів представлені більш диференційованими (принаймні за ареалами та екологією, а в частині випадків і морфологією) і менш симпатричними видами. В групі «звичайних» мишей, *Mus "musculus"* (s. l.), маємо пару син- та екзантропних форм — *M. musculus* та *M. spicilegus* (= *M. sergii*), що звичайно не сходяться в природі, а тому й слабо диференційовані за морфологією; в групі «водяних щурів» маємо аловидову пару, представлену карпатсько-розточанським (по суті гірським, пов'язаним з луками) і рівнинним гідрофільним видами, *Arvicola scherman* та *A. amphibius* (= *A. terrestris*); в групі «чагарникових полівок» маємо симпатричну пару, в якій один з видів є обмежено поширеним в Карпатах (*Terricola tatricus*), а інший, будучи симпатричним з першим в Карпатах, формує й потужні популяції в рівнинних лісах, як в лісовій смузі, так і в зоні байрачних степів (*T. subterraneus*); через широку симпатрію одного з них з іншим в Карпатах морфологічна диференціація між ними є значною, проте загалом східнокарпатська форма *Terricola tatricus* є найменшою в ряду гірських форм *Terricola* (*multiplex*, *tatricus*, *zykovi*), що й було причиною тривалого невизнання її у фауни України. Для всіх видів представлено описи, що включають стандартні для цього циклу публікацій 5 розділів: загальні зауваги, таксономія (вкл. з номенклатурою), поширення (вкл. з біотопами), діагностика (вкл. з мінливістю), екоморфологія.

Ключові слова: гризуни, *Muroidei*, таксономія, поширення, диференціація, екоморфологія.

Адреса для зв'язку: Ігор Загороднюк; Національний науково-природничий музей, НАН України (Київ, Україна); e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

Theriologia Ukrainica, 19 (2020): 27–44

Мишоподібні гризуни та землерийки в Харківській області (Україна): видовий склад, поширення, стан популяцій. — О. Марковська, Г. Ткач. — Починаючи з 1957 року на території Харківської області зоологами Харківської санітарно-епідеміологічної станції ведеться щорічний моніторинг фауни дрібних ссавців. Для оцінки сучасного становища популяцій мишоподібних гризунів та мициць, було проаналізовано масив даних за період 2000–2018 рр. Протягом періоду відлову, досліджено фауну мікротамалій в 117 населених пунктах у 27 районах Харківської області. Обстежено різні типи дібров, суходільні та заплавні луки, прибережно-водна рослинність, ділянки степу, ползахисні насадження, сади, поля та скирти. Виявлено 4 види комахоїдних та 16 видів мишоподібних гризунів. До домінуючих та широко розповсюджених регіоном видів належать *Sylvaemus uralensis*, *Apodemus agrarius*, *Sorex araneus*, *Microtus levis*, *Myodes glareolus* та *Sylvaemus tauricus*. Частина видів менш розповсюджені і в деяких районах області досі не виявлені, як от *Sorex minutus*, *Sylvaemus sylvaticus*, *Crocidura suaveolens*, *Micromys minutus*, *Cricetulus migratorius*, *Microtus oeconomus*. До найменш розповсюджених видів з поодинокими зустрічами належать *Neomys fodiens*, *Mus spicilegus*, *Lagurus lagurus*, *Terricola subterraneus*, *Dryomys nitedula* та *Arvicola amphibius*. До аборигенних видів регіону належать 7 видів, до видів які збільшили свою чисельність та ареал — 7 видів, три види з'явилися на території регіону шляхом розселення з суміжних територій, ще 3 види зменшили чисельність та ареал. Для *Microtus oeconomus* характерна сучасна експансія ареалу з півночі. *Myodes glareolus*, в минулому столітті згадується на північ від нашого регіону, зараз вид розповсюджений по всій області та далі на південь. *Lagurus lagurus* є інвазивним видом, на території регіону дає періодичні спалахи чисельності, наразі майже не зустрічається.

Ключові слова: дрібні ссавці, оселища, домінування, ряснота видів.

Адреса для зв'язку: Оксана Марковська; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Харків, Україна); e-mail: ksenia.markovskaia@gmail.com; orcid: 0000-0002-2573-4524

Theriologia Ukrainica, 19 (2020): 45–53

Нові дані про генетичне різноманіття зубра європейського (*Bison bonasus*) в Білорусі. — К. В. Гомель, К. Сливинська, А. А. Волнистий, М. Е. Нікіфоров. — Представлено дані щодо оцінки генетичного різноманіття трьох субпопуляцій зубра європейського (*Bison bonasus*) в Білорусі — з Національного парку «Біловезька пуша», Національного парку «Прип'ятський» і з Осиповицького району (Могильовська область). Крім того, використано поодинокі проби з ДПУ «Березинський біосферний заповідник» та Гродненської області. Всього в роботу включено 30 проб м'язової тканини з колекції Генетичного банку дикої фауни ДНВО «НВЦ НАН Білорусі з біоресурсів» (Мінськ, Білорусь). В якості генетичних маркерів для оцінки генетичного різноманіття, генетичної структурованості, пошуку ознак різкого зниження чисельності розглянутих субпопуляцій зубра в минулому використано мікросателіти. Всього вибрано 11 мікросателітних маркерів, рекомендованих Продовольчою і сільськогосподарською організацією Об'єднаних Націй для дослідження великої рогатої худоби. Для субпопуляції зубра європейського з НП «Прип'ятський» були виявлені ознаки проходження через «пляшкове горло». Досліджені субпопуляції зубра характеризуються подібним низьким рівнем генетичної різноманітності за всіма аналізованими показниками (середнє число алелей на локус в популяції, алельна різноманітність, наявна та очікувана гетерозиготність). Очікувана гетерозиготність (He) для трьох розглянутих субпопуляцій зубра з НП «Біловезька пуша», НП «Прип'ятський» та Осиповицького району варіювала в межах від 0.37 до 0.39. Для досліджених вибірок (субпопуляцій) зубра європейського значення індексу фіксації мали негативні значення. Оцінка наявності генетичної структурованості між субпопуляціями зубра європейського з НП «Біловезька пуша», НП «Прип'ятський» і Осиповицького району за значеннями індексів Fst і D_{Jost} не показала ознак генетичної структурованості. Останній результат також підтверджується аналізом головних координат (PCoA). Незважаючи на вже досить довгу історію і видатні результати від зусиль із відновлення чисельності зубра європейського в Білорусі в даний час робота у напрямку генетичної паспортизації субпопуляцій цього виду потребує проведення більш масштабних і детальних досліджень для виявлення носіїв різних генетичних варіантів та забезпечення штучного потоку генів.

Ключеві слова: зубр європейський, *Bison bonasus*, субпопуляції, генетичне різноманіття, генетична структурованість, Білорусь.

Адреса для зв'язку: Костянтин В. Гомель; ННЦ НАН Білорусі з біоресурсів (Мінськ, Білорусь); e-mail: homelkv@gmail.com; orcid: 0000-0002-2396-1387

Theriologia Ukrainica, 19 (2020): 54–59

Мінливість краніометричних ознак у штучно створеній популяції *Cervus nippon* в Асканії-Новій. — В. О. Смаголь, В. М. Смаголь. — Проведено дослідження краніометричних показників дорослих оленів плямистих штучно ізольованої асканійської субпопуляції, яка утворена в результаті завою тварин з приморської природної популяції. Встановлено, що середній показник мінливості (за одинадцятьма ознаками) черепів самців оленів плямистих становить $3,56 \pm 0,35$, самок — $3,89 \pm 0,33$; за всіма показниками, самці достовірно перевищують самок ($p < 0,01$). Проведений аналіз краніометричних ознак оленя плямистого методом головних компонент показав, що 92,3 % дисперсії описується першою головною компонентою (PC1). Найбільші, хоча й більш-менш рівномірні, показники факторного навантаження на PC1 мають ознаки довжини черепа (повна, кондиллобазальна та основна). Результати аналізу вказують на те, що міжстатеві відмінності у *C. nippon* за краніометричними ознаками виражені саме за загальними лінійними розмірами і пропорціями черепа. Кореляційна матриця взаємозв'язку краніологічних показників у дорослих оленів плямистих асканійської субпопуляції вказує на відносно слабку залежність між окремими промірами. Встановлено, що коефіцієнт кореляції у більшості пар ознак коливається: у самців — в межах від 0,02 до 0,96, у самок — від 0,01 до 0,97. Найбільші значення коефіцієнта кореляції як у самців, так і у самок відмічені для зв'язку кондиллобазальної довжини черепа з основною довжиною черепа (відповідно $r = 0,96$ та $r = 0,97$). Кореляції між краніальними індексами значно менші ніж між краніологічними показниками. Найвищий коефіцієнт кореляції як у самців так і самок припадає на зміни індексу мастоїдної ширини черепа в залежності від відносної найбільшої ширини черепа ($r = 0,72$). Черепи оленів плямистих асканійської субпопуляції (як самців так і самок) за кількісними ознаками достовірно перевищують аналогічні показники тварин природної популяції Примор'я.

Ключові слова: олень плямистий, субпопуляція, череп, краніометричні показники, штучна ізоляція, заповідник «Асканія-Нова».

Адреса для зв'язку: В. О. Смаголь; Національний науково-природничий музей НАН України (Київ, Україна); e-mail: smagol19750@ukr.net; orcid: 0000-0002-2354-4348

Therologia Ukrainica, 19 (2020): 60–65

Зайці та кролі (Leporidae) в колекції Музею Шаріша в Бардейові (Словаччина). — А. Чонаді. — Відділ природознавства Музею Шаріша у Бардейові (Словаччина) створений 1956 року Тибором Вейсом. Колекція ссавців включає більше 5000 зразків 67 видів фауни Словаччини. В музеї представлено переважно фауну північно-східної Словаччини, що є проміжним регіоном між Східними та Західними Карпатами та прилягає до найпівнічнішої частини Панонського басейну. У статті подано відомості про зразків зайців і кролів, що зберігаються у колекції Музею Шаріша у Бардейові (Словаччина). Загалом, представлено дані по 27 зразкам зайця сірого (*Lepus europaeus*) з 12 місцезнаходжень у Словаччині (n = 19), з однієї точки із Чеської Сілезії (n = 1), а також із невідомих місцезнаходжень (n = 7). Зразки зібрано у 1958–1971 рр., переважна більшість — у 1965–1966 рр. (n = 19, 70.4 %). Серед них один зразок, що зібраний у с. Злате, має ознаки «альбінізму». Колекція також містить один череп зайця сірого з аномальними зубами. Також проаналізовано два черепи зайця білого (*Lepus timidus*), зібраних датським препаратом Н. Х. Густафсоном. Крім того, у колекції є зразки трьох кролів, зокрема два черепи кроля дикого (*Oryctolagus cuniculus*) та опудало і череп кроля домашнього (*Oryctolagus cuniculus forma domestica*). Колекція містить 20 зразків дорослих тварин (15 самців і 5 самок) з розмірами тіла, зазначеними в облікових картках. Теріологічні колекції Музею Шаріша у Бардейові представляють собою важливу наукову капсулу часу. Всі зразки, що зберігаються у цій та подібних колекціях, зокрема у локальних музеях, мають важливе значення можуть використовуватися у майбутньому екологами та природоохоронниками як важливі джерела даних. Необхідно зберегти такі колекції, комп'ютеризувати і оцифрувати їхні каталоги і те багатство інформації, що вони представляють. Наразі такі дані недоступні в електронному вигляді або онлайн. Таким чином, подібні колекції, зокрема й ті, що у Бардейові, повинні бути підтримувані протягом тривалого часу, для якого необхідно збільшити фінансування для їхнього фізичного і наукового збереження.

Ключові слова: зайці, кролі, фауністичні дані, Словаччина, природничі колекції.

Адреса для зв'язку: А. Чонаді; Пряшівський університет, Факультет гуманітарних і природничих наук (Пряшів, Словаччина); e-mail: alexander.canady@gmail.com; orcid: 0000-0003-1679-3562

Therologia Ukrainica, 19 (2020): 66–89

Історична, етимологічна та біогеографічна розвідки щодо українських назв тварин роду *Spermophilus* (Mammalia). — І. Загороднюк, С. Харчук. — Представлено підсумки розвідки з просторово-часового поширення назв ссавців роду *Spermophilus*, з яких основною і наразі єдиною в українській науковій номенклатурі є «ховрах». Однак у фактично всіх суміжних слов'янських мовах (польська, білоруська, словацька, російська) вживаються назви «сусел», «суслик» та інші похідні варіанти від кореня *sus-. Сучасна українська вернакулярна назва роду *Spermophilus* — «ховрах» — є відмінною й унікальною в етимологічному відношенні порівняно з усіма іншими вернакулярними назвами *Spermophilus* у решті слов'янських мов. Давньою, а саме літописною, українською назвою цих звірів є «сусол», пізніше — «сусел» і «суслик». У XIX ст. засвідчено паралельний вжиток назв із виділених нами етимологічних груп «суслик» і «ховрах» (останні — здебільшого без початкових приголосних *z/x*). Вжиток назв у XIX ст. мав більш-менш чіткий географічний поділ: у Лівобережній Україні — «ховрах», у Правобережній Україні та Криму — «суслик». Надалі, як самі тварини майже зникли із заходу й півночі країни, так і зникли назви етимологічної групи «суслик». Також зникли кілька десятків видозмін сучасної назви «ховрах», зокрема поширена в XIX ст. назва «оврашок» і дуже поширена в першій половині XX ст. назва «ховрашок». Зроблено огляд різних гіпотез (зокрема й авторських) щодо походження назв груп «суслик» і «ховрах». Автори приймають первинною зменшувальну форму сучасної назви («ховрашок» з варіаціями). Регіоном формування назви тварини з початковим приголосним *z/x* мають бути визнані Черкащина та Полтавщина. Послідовний розгляд історії формування й поширення назв роду дозволяють вважати однозначною сформульовану в процесі цих розвідок гіпотезу про послідовні міграції самих видів і їхніх назв у просторі (назви закономірно йшли за видами). Це підтверджує раніше висловлені авторами ідеї про те, що кожна назва мала би формуватися як точково поширена, а лише надалі «ампліфікована» на значному ареалі внаслідок поширення або видів, або відповідної практики називництва.

Ключові слова: ховрах, степові гризуни, вернакулярні назви, зоологічна номенклатура, зооніміка.

Адреса для зв'язку: І. Загороднюк; Національний науково-природничий музей НАН України (Київ, Україна); e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

Theriolgia Ukrainica, 19 (2020): 90–95

Найпівнічніші знахідки нічниці алкатосвої (*Myotis alcathoe*) у Польщі. — П. Кмечік, А. Кмечік, Й. Фурманкєвіч, Т. Постава, Г. Войташин, К. Антчак. — Нічниця Алкатоя *Myotis alcathoe* (von Helversen, Heller, 2001) — недавно описаний вид криптичного комплексу вусатих нічниць, поширених симпатрично по всій Європі. Надає перевагу природним вологим широколистяним лісам із старими деревами та потічками. Більшість відомих місць трапляння цього виду приурочені до передгірних та гірських регіонів і практично невідомі з низинних ділянок. Вони походять переважно з печерних районів, де кажанів ловили під час осіннього роїння, тоді знахідки протягом інших сезонів є набагато рідшими. На сьогодні окремі місця існування виду у Польщі також відомі з рівнин поза гірських та височинних регіонів, що вказує на потенційно ширший ареал виду. Нічниць було здобуто павутинними сітками на Силезькій низовині протягом трьох послідовних років (2013–2015). Сітки поставлено у різних лісових біотопах на висоті від 100 до 260 метрів н.р.м. Кажанів первинно ідентифіковано за морфологічними ознаками, потім правильність ідентифікації підтверджено молекулярними методами. Здобуто двох самок і п'ять самців *Myotis alcathoe* з чотирьох нових місцезнаходжень рівнинної Польщі: Пшемкув, Глембовіце, Ходлево і Далковські Яри (Силезька низовина). Старі широколистяні дерева і маленькі ставки та/або водотоки були важливими елементами усіх цих місцезнаходжень. На сьогодні ці знахідки є найпівнічнішими точками реєстрації виду в Центральній Європі. Попередні знахідки цього виду у Польщі розташовані на бл. 50 км південніше, проте переважні більшість реєстрацій відомі з передгір'я. Нові знахідки вказують на те, що вид ймовірно трапляється північніше, ніж раніше припускали, і лімітуючим фактором поширення є присутність старих дерев у вологих біотопах.

Ключові слова: нічниця алкатосва, *Myotis alcathoe*, географічне поширення, рівнинна Польща.

Адреса для зв'язку: Павел Кмечік; Лісовий округ Мендзилесьє (Польща); e-mail: kmiecik_p@poczta.onet.pl

Theriolgia Ukrainica, 19 (2020): 96–102

Знахідки вовчка сірого у сховищах печерного типу в регіоні Середнього Придністер'я. — О. Вікірчак, П. Площанський. — Регіону Середнього Придністер'я (лівобережжя і правобережжя Дністра від гирла р. Золота Липа на північному заході до гирла р. Збруч на південному сході) притаманна складна геологічна будова і відповідно багатство геоморфологічних форм: виходів вапняків, гіпсів та пісковиків, травертинових скель та форм карстового походження. Цим визначається багатство фауни видів троглофілів. У цьому повідомленні замітці наведено факти спостереження вовчка сірого у сховищах печерного типу як природних (карстові печери, порожнини у виходах вапняків альбського і сеноманського ярусів та травертинах), так і штучного походження (закинуті підвали, кам'яні підмурівки тощо). Перелічені об'єкти забезпечують потребу тварин у сховищах для денного відпочинку та розмноження. Вони розташовані, як правило, на важкодоступних для людини крутих схилах у каньйоноподібних річкових долин, де мінімізований рівень турбування звірків під час різних фаз їхньої добової активності та річного життєвого циклу. Важливим фактором існування популяції досліджуваного виду є поєднання складних геоморфологічних об'єктів, що надають сховища, з багатою кормовою базою. Це визначається наявністю на лісовій та іншій деревно-чагарникової рослинності, у складі якої горіхоплідні види (ліщина, здичавілі дерева горіха грецького, бук) та ягідні і кісточкові види (дерен, калина звичайна, калина чорна, черешня, терен, барбарис). Наведені тут відомості зустрічі вовчка сірого (*Glis glis*) не є результатом цілеспрямованих досліджень. Вони нагромаджувались у процесі опису геоморфологічних об'єктів. Подальші дослідження із використанням спеціальних методик та відповідної приладної бази дали б змогу розширити наші уявлення про екологічні вимоги вовчка сірого до умов існування, що стало б науковим підґрунтям природоохоронного менеджменту цього виду. Проте і поточні дані, що стосуються 13 реєстрацій у 11 місцезнаходженнях, дають ясність у використанні вовчками підземель.

Ключові слова: вовчок сірий, підземні місцезнаходження, сховища, Придністер'я.

Адреса для зв'язку: О. Вікірчак; НПП «Дністровський каньйон» (м. Заліщики, Україна); e-mail: ol_vikirchak@ukr.net; orcid: 0000-0002-2683-9213

Theriologia Ukrainica, 19 (2020): 103–107

Перша знахідка рябої афаліни (*Tursiops truncatus*) у відкритих водах північного заходу Чорного моря. — О. Савенко. — Пієбальдизм — це один із трьох типів гіпопигментації тварин, коли деякі ділянки шкіри не мають пігментів. Аномально білі (рябі) китоподібні зустрічаються рідко, хоча такі випадки відомі для більш ніж 20 видів китоподібних, включаючи афаліну, яка в Чорному морі представлена ендемічним підвидом — чорноморською афаліною (*Tursiops truncatus ponticus* Varabash-Nikiforov, 1940), що перебуває у стані загрози. В північно-західній частині Чорного моря основним середовищем перебування афалін є прибережні води, однак ці дельфіни трапляються і у відкритих водах. Для Чорного моря раніше було відомо 30 афалін з аномально білим забарвленням, що були розподілені нерівномірно – лише декілька особин в північно-західній частині Чорного моря. Спостереження за китоподібними виконували в українському секторі північно-західної частини Чорного моря, в квітні 2017 р., на борту експедиційного судна «Огюст Піккар». Усіх китоподібних фотографували, використовуючи для фотоідентифікації особин індивідуальні відмінності спинних плавців. 13 квітня 2017 року, на відстані 61 км на південь від Одеси (34 км від найближчого узбережжя), в одному районі було виявлено 4 групи афалін розміром до 4 особин. Глибина на місці спостережень становила близько 20 метрів. Від самого початку поведінкою дельфінів було живлення. Але дві групи змінили поведінку і супроводжували судно впродовж 18 хвилин в складі 5–6 осіб. Спільна група складалася з дорослих та однієї молодої особини. Серед дорослих була одна ряба афаліна з білими плямами на спинному плавці, хвостовій частині тіла та хвостовому плавці. Рябого дельфіна було сфотографовано та ідентифіковано. Дослідження показало, що в північно-західній частині Чорного моря, рябі афаліни зустрічаються не лише в прибережних водах, а також у відкритих водах, однак частота випадків гіпопигментації в популяції невідома. Подальші інтенсивні фото-ідентифікаційні дослідження та відбір генетичних зразків чорноморських афалін необхідні для оцінки генетичної структури популяцій та генетичної дивергенції.

Ключові слова: *Tursiops truncatus ponticus*, пієбальдизм, гіпопигментація, китоподібні, північно-західна частина Чорного моря.

Адреса для зв'язку: О. В. Савенко; Національний антарктичний науковий центр МОН України (Київ, Україна); e-mail: o.v.savenko@gmail.com; orcid: 0000-0001-6719-4602

Theriologia Ukrainica, 19 (2020): 108–114

Сліпак східний (*Spalax microphthalmus*) та людина: грані взаємовідносин на Середньому Поволжі. — А. Андрейчев. — У Мордовії існує реліктова локальна популяція сліпака східного (*Spalax microphthalmus*). Такі ізольовані популяції сліпака збереглися лише у декількох регіонах Поволжя. Вони приурочені до рефугіумів степової рослинності. У цих регіонах сліпак потребує охорону. Однак, люди порушують оселища тварин і знищують їх. Це характерно і для Мордовії, де довгий час існувала стійка невелика популяція. Метою роботи є вивчення змін впливу діяльності людини на популяцію сліпака східного на північній межі ареалу. Досліджено вплив діяльності людини на одне із поселень у локальній популяції. Ця територія є вогнищем, з якого йшло розселення на суміжні придатні ділянки. З 1974 року ця територія представляла собою комплексну пам'ятку природи «Левженський ландшафтний заказник». На ділянці впливу людини існувало 25 особин (13 % від загальної чисельності в регіоні). Виявлено розселення звірків у напрямку міста в результаті розорювання степової луки. Відмічено появу сліпаків біля доріг, домів, городів, де вони раніше не траплялися. Окремі сліпаковини виявлено між крайніми домами селища Левденський і цією розораною ділянкою. Крім того, свіжі сліпаковини однієї норової системи знайдено у вузькій смузі (3 метри) між автодорогою і розораною ділянкою. В обох випадках мова йде про одиничні вцілілі особини. Порівно з випасом худоби, розорювання степової луки є значним негативним фактором впливу на сліпака, оскільки знижується насамперед кормова база. При випасі ходоби раніше сліпаки масово не мігрували зі своїх ділянок. Цей вплив не тільки змінив стан популяції, але може стати однією з причин зникнення популяції в цілому. Палеонтологічні знахідки в межах міста підтверджують колишнє більш широке поширення сліпака.

Ключові слова: сліпак, локальна популяція, людський вплив, географічне поширення.

Адреса для зв'язку: А. Андрейчев; Мордовський Національний дослідницький державний університет (Саранськ, Російська Федерація); e-mail: andreychev1@rambler.ru; orcid: 0000-0001-5823-5273

Theriologia Ukrainica, 19 (2020): 115–121

Дрібні ссавці як хранителі та переносники збудників ієрсиніозних інфекцій (*Yersinia enterocolitica*, *Y. pseudotuberculosis*). — І. Євстаф'єв. — Ієрсиніозні інфекції поширені по всьому світу і сапронозні природні осередки кишкового ієрсиніозу *Yersinia enterocolitica* і псевдотуберкульозу *Y. pseudotuberculosis* також трапляються на території Кримського півострова. Збудники *Y. enterocolitica* виявлені у 10 видів дрібних ссавців, а середнє число заражених особин дрібних ссавців по Криму склало $0,11 \pm 0,03$ екз. Максимальна зараженість збудниками ієрсиніозу відмічена в 4,22 % особин *M. socialis*, 2,06 % — *M. spicilegus*, 1,96 % — *C. leucodon*, 1,85 % — *S. flavicollis*, 1,33 % — *S. uralensis*. Кількість дрібних ссавців, що є носіями збудників ієрсиніозу, суттєво розрізняється в різних природних зонах Кримського півострова. У гірничо-лісовій зоні зараженість Місгоматталія кишковим ієрсиніозом склала 2,94 %, у передгірній вона знижується до 0,99 %, у степовій зоні Рівнинного Криму — до 0,77 %, а мінімальних значень (0,62 %) вона досягає в степових районах Керченського півострова. Отримані дані показують закономірне зниження зараженості ієрсиніями дрібних ссавців від гірськолісової зони — до степових рівнинних біотопів. Зворотний тренд демонструє зараженість Місгоматталія збудниками псевдотуберкульозу: у горах вона складає 0,03 %, у передгір'ях — 0,17 %, у степу — 0,25 %. Кількість облікових ліній, на яких виявлені Місгоматталія заражені двома інфекціями вагається в межах від 18,3 % у передгір'ях, до 21,3 % у горах і 24,8 % — в степовій зоні, висока доля ліній з 3 і більш за інфекції (6,7 % у горах і передгір'ях, і 5,5 % — в степу). Отримані дані говорять про широке поширення на території Криму поєднаних осередків кишкового ієрсиніозу і псевдотуберкульозу. В той же час, на території півострова виявлені природні осередки ряду кліщових трансмісивних та інших зоонозних інфекцій (як, наприклад, кліщовий енцефаліт, кліщові бореліози, анаплазмоз, ерліхіоз, марсельська лихоманка, лихоманка КУ та інші), збудники яких здатні розмножуватись в тих же видах Місгоматталія, що й кишкового ієрсиніозу та псевдотуберкульозу. А оскільки осередки всіх цих інфекцій часто знаходяться на одних і тих же територіях, то реально, різноманітність поєднаних в різних варіантах природних осередків різних інфекцій в Криму може бути вищою у 3–5 разів.

Ключові слова: кишковий ієрсиніоз, *Yersinia enterocolitica*, псевдотуберкульоз, *Y. pseudotuberculosis*, дрібні ссавці, зараженість, мікст-інфекції, Крим.

Адреса для зв'язку: Ігор Євстаф'єв; Кримська республіканська санітарно-епідеміологічна станція (Сімферополь, Україна); e-mail: e-igo@ukr.net; orcid: 0000-0003-1586-8411

Theriologia Ukrainica, 19 (2020): 122–129

Сучасний стан популяції бабака степового (*Marmota bobak*) у Стрільцівському степу (схід України). — Д. Лазарєв. — Заповідник у Стрільцівському степу створений у 1948 році з метою збереження популяції бабака степового (загальна площа 522 га), однак дослідження стану популяції, що проводились протягом його існування говорять про те що чисельність бабака знижується. Мета даної статті — надати сучасні дані моніторингу стану популяції бабака. Нами визначено чисельність родин, чисельність дорослих особин та цьоголітків, що збереглися на території заповідника у 2020 році. Досліджено структуру кожної родинної ділянки, встановлено їх площу, форму, кількість постійних і тимчасових нір, на основі чого проведено аналіз стану популяції. Лише чверть з усіх родинних ділянок, що знаходяться на території заповідника можна характеризувати як ділянки стійкого типу. Встановлено, що попри незначне збільшення кількості родинних ділянок на північній частині Крейдяного яру та схилах до річки Черпаха, чисельність всієї популяції має тенденцію до зниження, спостерігається високий ступінь порушення вікової структури і помітна фрагментація популяції, більш виражені на лівому схилі в північній частині Крейдяного яру та в районі балки Заповідна, що характеризує стан популяції як нестійкий. Головними причинами цих процесів є зміни рослинного покриву: збільшення площі зростання чагарників, наявність високого травостою, сухих залишків та полювання хижаків — лисиці та домашніх собак. Можна прогнозувати, що за збереження сучасних умов рослинного покриву та відсутності крупних фітофагів, чисельність бабака продовжить знижуватися. Стан родинних ділянок поліпшується на територіях де проводиться випас великої рогатої худоби та сінокошіння. Стан родинних ділянок і чисельність особин в родиннах дещо покращилися на території схилів до річки Черпаха, де проводився випас великої рогатої худоби. У 2018 році тут зафіксовано 4 родини, у 2020 р. чисельність зросла до 10 родин. Абсолютно заповідний режим в умовах сучасного степу без крупних фітофагів не сприятиме збереженню популяції бабака. Запропоновані заходи щодо стримування зниження чисельності бабака на території заповідника, які базуються на введенні випасу великої рогатої худоби, видалення високого травостою поблизу постійних нір та проведення просвітницької роботи для запобігання браконьєрства.

Ключові слова: заповідний режим, родинна ділянка, випас, сінокіс, хижакі, структура популяції.

Адреса для зв'язку: Денис Лазарєв; Луганський природний заповідник НАН України (Станція Луганська, Україна); e-mail: lazarevden@ukr.net; orcid: 0000-0002-8663-747X

Theriologia Ukrainica, 19 (2020): 130–137

Дрібні ссавці у живленні сови вухатої (*Asio otus*) на південному заході Білорусі. — О. Саварін, Д. Китиль. — У статті обговорюється видовий і таксономічний склад жертв сови вухатої (*Asio otus*) на основі аналізу пелеток ($n = 209$), зібраних в зимово-весняний період в 2016 р. в Малоритському районі (с. Лозиця) і самому районному центрі Брестської області. Відстань між м. Малорита і с. Лозиця — близько 10 км. Виявлено уламки черепів 512 особин дрібних ссавців (2,45 особин на пелетку) і одного птаха. Живлення птахами для вухатої сови носить епізодичний характер. Жертвами сови стали представники 2 рядів, 10 родів і 12 видів дрібних ссавців (5 видів землерийок і 7 гризунів). Частка гризунів склала в загальній кількості жертв 98,24 %. Абсолютний домініант серед кормових об'єктів — *Microtus arvalis* (85.16 % від усіх жертв), що узгоджується з численними роботами з інших регіонів. Значні частки *Apodemus agrarius* (4.10 %), *Muscardinus avellanarius* (2.54 %), *Sylvaemus tauricus* (1.76 %) і *Alexandromys oeconomus* (1.56 %). Список жертв представлений лучно-польовими та синантропними видами, а також видами що активно переміщуються з прилеглих лісів у заплаву р. Малорита і систему каналів (*Sylvaemus tauricus*, *Sorex araneus*, *S. minutus*, *Neomys fodiens*). Доведено трапляння у м. Малорита двох видів білозубок *Crociodura leucodon* та *C. suaveolens*, що відповідає аналогічним відомостям щодо м. Бресту. Це дає підстави вважати, що в даний час *C. suaveolens* трапляється на всій території Білоруського Полісся. Підтверджено трапляння нечисленного виду *Sicista betulina* в околицях м. Малорита. Отримані результати підтверджують істотний трофічний вплив сови вухатої на локальну популяцію *Muscardinus avellanarius* і свідчать також про відносно високу чисельність самого гризуна в районі досліджень. У пелетках сови вухатої, зібраних поблизу с. Лозиця, виявлено 7 видів, а в пелетках з м. Малорита — 12 видів дрібних ссавців. Різноманіття ландшафту м. Малорита визначає велику кількість видів-жертв.

Ключові слова: дрібні ссавці, *Asio otus*, пелетки, Малорита, Брестська область, Білорусь.

Адреса для зв'язку: А. А. Саварін; Гомельський державний університет імені Франциска Скорини (Гомель, Білорусь); e-mail: gomelsavarin@gmail.com; orcid: 0000-0001-9663-6115

Theriologia Ukrainica, 19 (2020): 138–147

Моніторинг поголів'я морського леопарда (*Hydrurga leptonyx*) в акваторії архіпелагу Аргентинські острови (Антарктика). — П. Б. Хоєцький. — Стан поголів'я морського леопарда (*Hydrurga leptonyx* Blainville, 1828) архіпелагу Аргентинські острови досліджували протягом квітня 2015 до березня 2016 р. і квітня 2018 до березня 2019 рр. відповідно до завдань Державної цільової науково-технічної програми досліджень України в Антарктиці на 2011–2020 рр. Протягом періоду досліджень в межах архіпелагу зареєстровано перебування 14 самців і 16 самок (співвідношення статей 1М : 1,1F). Близько 7% поголів'я становили молоді особини, понад 90 % — дорослі. Морського леопарда реєстрували у всі періоду року. У літньо-осінній період в межах архіпелагу знаходилося одночасно від 2 до 4 особин. Найбільший термін перебування хижака в акваторії архіпелагу становив близько двох тижнів. Двічі зареєстровано трапляння в акваторії архіпелагу двох особин не менше двох тижнів. Найбільший термін відсутності тюленя в акваторії архіпелагу становив 118 діб. Виявлені відмінності у траплянні морського леопарда та реєстрації слідів його життєдіяльності у різні роки. Восени (квітень-травень) 2015 р. їх рідше реєстрували, у середньому через $6,3 \pm 2,5$ діб, а восени 2018 р. навпаки — частіше, у середньому через $2,5 \pm 0,5$ доби. Удвічі зменшилася активність морського леопарда в зимовий період (червень, серпень) 2015 р. Реєстрація тварин в акваторії архіпелагу відбувалася в середньому кожні $12,7 \pm 5,5$ діб, а зимою 2018 р. — $5,5 \pm 1,9$ діб. Восени 2018 р. трапляння із хижаким і слідами життєдіяльності зменшилось і становило через $6,6 \pm 1,6$ діб. За період дослідження із 78 траплянь із леопардовими тюленими у близько 56 % випадках тварин реєстрували при перебуванні на крижинах, в інших (44 %) — при знаходженні у воді. Тричі реєстрували знаходження на крижині на незначній відстані леопарда і декількох крабоїдів. Одним із основних об'єктів живлення морського леопарда в межах архіпелагу є птахи, зокрема пінгвін папуаський (*Pygoscelis papua*), а з тюленів — крабоїд (*Lobodon carcinophagus*). Знаходження на о. Галіндез двох колоній пінгвінів приваблюють хижака в акваторію архіпелагу. Протягом періоду досліджень понад 20 разів реєстрували вдале полювання хижака на пінгвіна. Найчастіше жертвами леопарда пінгвіни були у весняно-літній період, а в зимовий період об'єктом полювання є тюлень-крабоїд.

Ключові слова: *Hydrurga leptonyx*, *Pygoscelis papua*, *Lobodon carcinophagus*, Антарктида, чисельність, структура популяції, живлення.

Адреса для зв'язку: П. Б. Хоєцький; Національний лісотехнічний університет України (Львів, Україна); e-mail: hpb@ua.fm; orcid: 0000-0001-9726-953x

Theriologia Ukrainica, 19 (2020): 148–156

Вадим Олександрович Топачевський — видатний зоолог та організатор науки (з нагоди 90-річчя від дня народження). — **І. Смельянов, І. Загороднюк.** — Розглянуто життєвий шлях та внесок у розвиток науки В. О. Топачевського — найвідомішого палеотеріолога східної Європи в цілому, багаторічного керівника палеонтологічного відділу сучасного Національного науково-природничого музею (ННПМ) НАН України та директора Інституту зоології АН Української РСР, фундатора Українського теріологічного товариства та головного редактора низки вагомих видань зоологічного профілю, академіка НАН України. Вадим Олександрович стояв біля витоків системних палеонтологічних експедицій на ключові місцезнаходження четвертинного періоду, за його участі започатковано серійні колекції дрібних ссавців і загалом техніка аналізу фауністичних комплексів на підставі аналізу зразків, що характеризують мікротеріофауну того чи іншого розрізу. Наукові дослідження В.О. Топачевського присвячені таким фундаментальним розділам зоології, як систематика, філогенетика, історична фауністика, еволюційна морфологія та зоогеографія. Багато уваги вчений приділяв питанням біостратиграфії та палеогеографії. Ним були вирішені складні питання таксономії та паратаксономії стосовно до вимерлих і сучасних представників, обґрунтовано виділення низки нових для науки таксонів вимерлих ссавців. Серед визначних розробок В. О. Топачевського першорядне значення має створення комплексно-асоціаційної схеми розвитку угруповань, яка пояснює зміни фауни дрібних ссавців пізнього пліоцену, еоплейстоцену і плейстоцену Північного Причорномор'я, розроблення та обґрунтування біозональної стратиграфічної схеми пізнього міоцену і пліоцену Східного Паратетису. Він є автором восьми монографій та керівником 11 кандидатських та дві докторських дисертацій. Вадимом Олександровичем сформовано потужний науковий відділ і підготовлено достойну наукову зміну, праці якого добре відомі фахівцям. Його здобутки відзначено орденом Знак Пошани, званнями академіка НАН України, Заслуженого діяча науки і техніки України, лауреата премії ім. І. І. Шмальгаузена НАН України. Ім'ям науковця 2005 року названо одну з експозицій Національного науково-природничого музею НАН України — «Палеонтологічний музей». Наведено бібліографію головних наукових праць дослідника.

Ключові слова: палеонтологія, теріологія, біостратиграфія, наука в Україні.

Адреса для зв'язку: Ігор Загороднюк; Національний науково-природничий музей, НАН України (Київ, Україна); e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

Theriologia Ukrainica, 19 (2020): 157–160

Зоологічний щорічник «Selevinia»: огляд. — **А. Ф. Ковшарь.** — Починаючи з 1993 року, в Алмати започатковано перший зоологічний журнал «Selevinia». Це видання друкує статті з різних розділів зоологічної науки, зокрема систематики, фауни, паразитології та багатьох інших. Статті, що публікуються в журналі, містять інформацію про тваринний світ території Казахстану та прилеглих країн. Переважають статті фауністичного спектру, а також статті присвячені екології та поведінці тварин. Загалом у журналі у перших 20 томах (1993–2013) опубліковано 963 наукових праць (495 статей, 155 коротких повідомлень, 313 заміток), серед них — 132 статті теріологічного спрямування. Наведено бібліографічний огляд окремих статей про ссавців, зокрема про склад фауни (3) та окремі види з різних систематичних груп, зокрема гризунів та кажанів (5), копитних (5), хижих (16). Серед останніх абсолютно переважають праці про представників родини котових — рись туркестанську (*Lynx lynx isabellinus*), каракала (*Lynx caracal*) kota степового (*Felis lybica*), барса снігового (*Uncia uncia*), пантери плямистої (*Panthera pardus*). Всі випуски журналу є у вільному доступі в Інтернеті. За міжбібліотечним обміном журнал потрапляє до 63 бібліотек 35 країн світу. Частина статей видається англійською мовою, також всі інші статті мають англійське резюме, що спрощує доступ іноземним читачам до наукових статей журналу. Випуски Selevinia за 2012–2019 рр. розміщено в електронному вигляді з повним доступом до текстів на кількох веб-ресурсах, зокрема на сайтах Інституту зоології Казахстану, Центральної наукової бібліотеки Академії наук Казахстану та Казахстанської асоціації збереження біорізноманіття.

Ключові слова: Журнал Selevinia, наукове видання, Казахстан, історія зоологічних досліджень.

Адреса для зв'язку: Анатолій Ковшарь; Інститут зоології, Міністерство освіти та науки Республіки Казахстан (Алмати, Казахстан); e-mail: ibisbilkovshar@mail.ru; orcid: 0000-0003-1642-8143